

Людмила Гончар*
Ukraine

Підготовка педагогів закладу загальної середньої освіти до формування у старшокласників готовності до відповідального батьківства

Анотація

У статті висвітлюється сутність, структурні компоненти, а також педагогічні умови формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників закладів загальної середньої освіти.

Готовність старшокласників до відповідального батьківства розглядається як психологічний феномен, що охоплює інтегральну сукупність певних ознак, притаманних старшокласникам як майбутнім батькам відповідно до узвичаєних у соціумі норм, стандартів, вимог, які забезпечують у майбутньому здатність свідомо планувати майбутнє подружнє життя та народження дітей, а також свідомий прояв відповідальності за дитину та ефективне виконання подружніх і батьківських ролей. Структурними компонентами цього поняття є знання щодо батьківських ролей, їхніх функцій, відповідальності, способи взаємодії між молодим подружжям та з майбутньою дитиною; наявність емпатійної здатності, позитивного ставлення до майбутніх сімейних нових обов'язків, прагнення свідомо і відповідально виявляти подружні й батьківські почуття; наявність елементарних побутових вмінь, необхідних для майбутнього подружнього життя тощо. Особлива увага надається висвітленню шляхів підготовки педагогів закладу загальної середньої освіти до формування у старшокласників готовності до відповідального батьківства як однієї з педагогічних умов, спроможної забезпечити досягнення старшокласниками необхідного рівня сформованості окресленого феномену.

Одним із ключових елементів досягнення високого рівня вихованості школярів, зокрема формування у старшокласників готовності до відповідального батьківства, є позитивний імідж педагога, який зумовлює бажання старшокласників до опанування сімейними цінностями та результативність цього процесу. Успіх роботи педагога значною мірою залежить від якостей «учителя майбутнього», який бачить у кожній дитині самостійну особистість, яка постійно змінюється, розвивається, має право на самоствердження тощо. З метою надання класним керівникам, шкільним психологам, соціальним працівникам необхідних компетенцій з теорії та методики формування окресленого феномену у старшокласників було розроблено програму педагогічного супроводу для педагогів. Розглянуто основні етапи проведення роботи з педагогами закладів загальної середньої освіти, а саме: організаційно-аналітичний, інформаційний, практичний, оцінно-результативний. У межах впровадження Програми передбачено різні форми роботи з педагогами та використання інноваційних методів навчання дорослих. Найбільш доцільними у виховному плані засобами роботи з педагогами виступили рефлексивні й емоційно насичені форми й методи. З цією метою застосовували різноманітні технології спілкування з педагогами для практичного вирішення проблем формування готовності старшокласників до відповідального батьківства, рекомендували застосування таких технологій у роботі з учнями та батьками.

* Людмила Гончар, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник лабораторії інституційного виховання, Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9761-9031>, e-mail: Ludmilagonchar1@gmail.com.

Ключові слова: старшокласники, педагоги, відповідальне батьківство, готовність, педагогічні умови

Summary

Preparation of Teachers of General Secondary Education Institution for the Formation of Readiness for Responsible Parenthood Among High School Students

The article highlights the essence, structural components, as well as pedagogical conditions for the formation of readiness for responsible parenthood among high school students of general secondary education institutions.

The readiness of high school students for responsible parenthood is considered as a psychological phenomenon that covers an integral set of certain characteristics inherent in high school students as future parents in accordance with the norms, standards, requirements generally accepted in society, which ensure in the future the ability to consciously plan future married life and the birth of children, as well as a conscious manifestation of responsibility for the child and the effective performance of marital and parental roles. Structural components of this concept are knowledge about parental roles, their functions, responsibilities, ways of interaction between young spouses and with the future child; the presence of empathic ability, a positive attitude to future family's new responsibilities, the desire to consciously and responsibly identify marital and parental feelings; the presence of elementary everyday skills necessary for future married life, and so on. Special attention is paid to highlighting the ways of preparing teachers of general secondary education institutions for the formation of readiness for responsible parenthood among high school students as one of the pedagogical conditions that can ensure that high school students reach the necessary level of formation of the outlined phenomenon.

One of the key elements of achieving a high level of education of schoolchildren, in particular the formation of readiness for responsible parenthood among high school students, is a positive image of a teacher, which determines the desire of high school students to master family values and the effectiveness of this process. The success of a teacher's work largely depends on qualities of a «teacher of the future», who sees each child as an independent person who is constantly changing, developing, has the right to self-affirmation, and so on.

In order to provide classroom teachers, school psychologists and social workers with the necessary competencies in the theory and methodology of forming the outlined phenomenon in high school students, a program of pedagogical support for teachers was developed. Main stages of working with teachers of general secondary education institutions are considered, namely: organizational and analytical, informational, practical, evaluative and effective. As a part of the implementation of the program, various forms of work with teachers and the use of innovative

methods of teaching adults are provided. The most appropriate, in educational terms, means of working with teachers were reflexive and emotionally rich forms and methods. For this purpose various technologies of communication with teachers for practical solutions to the problems of forming the readiness of high school students for responsible parenthood were used, the use of such technologies in working with students and parents was recommended.

Keywords: high school students, teachers, responsible parenthood, readiness, pedagogical conditions

1. Вступ

Проблема формування відповідального батьківства у старшокласників посідає чільне місце серед актуальних виховних проблем в українському освітньому просторі. Це пояснюється, насамперед, тим, що свідомо відповідальність особистості за майбутнє своєї сім'ї і дітей має зароджуватися ще у шкільному віці. Спонукою до формування відповідального батьківства є невтішне становище сучасної сім'ї, яка, як і все українське суспільство, нині перебуває у кризовому стані, що характеризується зростанням психологічної напруги, збільшенням кількості стресових ситуацій, відмовою від усталених цінностей і появою нових, часом необґрунтованих і швидкоплинних. Усе зазначене вище актуалізує важливість формування у старшокласників відповідального ставлення не тільки до майбутнього шлюбу, а й до способів його зміцнення і збереження.

У контексті проблематики культури батьківства важливими є наукові здобутки як зарубіжних (Т. Гордон, М. Джейс, Б. Спок, А. Фромм), так і вітчизняних учених (Т. Веретенко, І. Зверєвої, Т. Говорун, Л. Канішевської, В. Кравець, О. Кікінежді, О. Кізь, Л. Яценко, В. Шахрай та ін.).

Враховуючи актуальність визначеної проблеми, означена стаття присвячена висвітленню підготовки педагогів закладу загальної середньої освіти до формування у старшокласників готовності до відповідального батьківства як однієї з педагогічних умов, спроможної забезпечити досягнення старшокласниками необхідного рівня сформованості окресленого феномену.

2. Методологія дослідження

Для досягнення мети та реалізації завдань було використано комплекс методів: теоретичні – аналіз, синтез, порівняння, класифікація – з метою визначення: з'ясування сутності поняття «готовність старшокласників до відповідального батьківства» та його компонентів; емпіричні – анкетування, тестування, бесіда, незакінчене речення, узагальнення незалежних характеристик, опосередковане спостереження – для діагностування рівнів готовності до відповідального батьківства у старшокласників; експертне оцінювання – з метою визначення педагогічних умов формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників закладів загальної середньої освіти.

3. Сутність поняття „готовність до відповідального батьківства”

Відповідальне батьківство характеризують як платформу, «на основі якої формуються виважена потреба в дітях, необхідні знання для виховання та розвитку дітей, партнерські стосунки між батьками й дітьми протягом життя» (Думанська, 2015). Науковець В. Шахрай розглядає поняття «готовність старшокласників до відповідального батьківства» як сформованість у них комплексу якостей, що поєднує позитивне ставлення до батьківства, наявність знань, навичок і вмінь з основ репродуктивної культури і сімейної педагогіки, емоційну розвиненість та усвідомлення відповідальності, як майбутнього батька, перед дітьми, сім'єю, суспільством (Шахрай, 2020, с. 52).

На нашу думку, готовність старшокласників до відповідального батьківства є психологічним феноменом, що охоплює інтегральну сукупність певних ознак, притаманних старшокласникам як майбутнім батькам відповідно до узвичаєних у соціумі норм, стандартів, вимог, які забезпечують у майбутньому здатність свідомо планувати майбутнє подружнє життя та народження дітей, а також свідомий прояв відповідальності за дитину та ефективне виконання подружніх і батьківських ролей.

Готовність старшокласників до відповідального батьківства, на наш погляд, характеризується

такими структурними компонентами: 1) певною сумою знань: щодо батьківських ролей, їхніх функцій, відповідальності, способи взаємодії між молодим подружжям та з майбутньою дитиною; 2) наявністю емпатійної здатності, позитивного ставлення до нових обов'язків, прагненням свідомо і відповідально виявляти подружні й батьківські почуття; 3) наявністю елементарних побутових вмінь, необхідних для майбутнього подружнього життя, вміннями елементарного догляду за дитиною та створення безпечного середовища для неї; вміння застосовувати необхідні знання у спілкуванні і міжособистісній взаємодії; уміння регулювати власні емоції і поведінку (Гончар, 2020).

Ефективність виховного впливу на особистість старшого школяра забезпечується вибором відповідних педагогічних умов, які спрямовані на оптимальне вирішення проблеми в педагогічній практиці, стимулюють розвиток означених раніше структурних компонентів готовності старшокласників до відповідального батьківства та організаційно-матеріальне забезпечення формування цього феномену у старшокласників.

Науковці трактують педагогічні умови як необхідні обставини, які «сприяють та уможливають досягнення очікуваного результату внаслідок здійснення педагогічного процесу»; систему виховання і навчання учнів, мету педагогічного процесу, організацію навчально-пізнавальної діяльності школярів тощо; суттєвий компонент педагогічного процесу, який включає в себе зміст, методи, організаційні форми виховання (Крамаренко, 2004; Канішевська, 2011).

Визначаючи педагогічні умови, спроможні забезпечити досягнення старшокласниками необхідного рівня сформованості готовності до відповідального батьківства, зважали на те, що випадкові умови не сприяють досягненню передбачуваного результату. Саме тому розробка і запровадження педагогічних умов має відбуватись комплексно, тобто передбачати «сукупність явищ, дій, заходів, які утворюють єдине ціле» (Канішевська, 2011, с. 225).

Такими умовами в контексті нашого дослідження постали:

1. Підготовка педагогів загальноосвітнього навчального закладу до формування у старшо-

класників готовності до відповідального батьківства.

2. Залучення старшокласників до опанування знаннями, почуттями, вміннями щодо батьківських ролей, їхніх функцій, відповідальності, необхідних для майбутнього подружнього життя у позакласній роботі.
3. Оптимізація взаємодії школи і сім'ї з формування у старшокласників готовності до відповідального батьківства на засадах партнерства.

Розглянемо більш конкретніше першу із зазначених нами педагогічних умов.

За нашими переконаннями, найпершим організатором системи взаємин дитини з макро- і мікро- суспільством завдяки організації різноманітних видів сумісної діяльності класного колективу, творцем сприятливого морально-психологічного клімату в класі, координатором зусиль усіх виховних інституцій, які впливають на становлення та розвиток особистості школяра є класний керівник закладу загальної середньої освіти.

4. Вимоги до класного керівника

Як зазначає дослідник З. Ковальчук, сучасний класний керівник, послуговуючись пріоритетними запитами сучасного суспільства формування в учнів високої загальної успішності, творчих потенцій, підготовки до самоосвіти, високої моральної культури, в тому числі культури майбутнього сім'янина, підпорядковується таким принципам управлінської педагогічної діяльності, як: принцип педагогічної спрямованості, який полягає в тому, що будь-які дії класного керівника, педагога мають підпорядковуватися інтересам освітнього процесу, який є основою і сенсом їхньої діяльності; принцип конкретності, що вимагає формувати і здійснювати діяльність педагогічних колективів, кожного вчителя максимально наближено до навчальної діяльності учнів, готувати творчих, самостійних, самодостатніх особистостей; принцип комплексності управлінських педагогічних дій базується на гармонійному поєднанні функціонального і лінійного керівництва; принцип кооперації і розподілу управлінської педагогічної праці вимагає від класного керівника, викладача сміливо спиратися на колективну

творчість і колективний розум; принцип систематичного самовдосконалення передбачає постійну працю класного керівника, викладача щодо підвищення власної теоретичної, методичної і організаційної підготовки, відкритості та сприйняття нових педагогічних технологій і інновацій, передової теорії й практики менеджменту тощо (Ковальчук, 2013, с. 298–299).

Окрім класного керівника, у процесі формування сімейних цінностей старшокласників важливу роль, на нашу думку, відіграють також практичний психолог, соціальний педагог закладу загальної середньої освіти, інші педагоги.

Одним із ключових елементів досягнення високого рівня вихованості школярів, зокрема формування у старшокласників готовності до відповідального батьківства, є позитивний імідж педагога, який зумовлює бажання старшокласників до опанування сімейними цінностями та результативність цього процесу.

Досліджуючи імідж сучасного педагога, Г. Євтушенко виокремлює такі його структурні компоненти, як: аудіовізуальна культура педагога (грамотність мовлення, манери, стиль одягу та його доречність конкретній ситуації, вміння триматися на публіці, презентувати інформацію певній цільовій аудиторії); поведінка педагога в різних аспектах (у професійному середовищі серед учнів та колеґ, вміння контролювати свій емоційний стан та знаходити способи комунікації, розумітися з різними типами особистостей); система моральних та етичних цінностей особи (світосприйняття, ставлення до власної професії та до вихованців) (Євтушенко, с. 631).

Успіх роботи педагога значною мірою залежить від якостей «учителя майбутнього», який, згідно переконань В. Семиченко, послуговується такими положеннями: бачить у кожній дитині не горезвісний «об'єкт педагогічного впливу», а самостійну особистість, яка постійно змінюється, розвивається, має право на самоствердження; вміє жити в реальному світі, об'єктивно сприймати факти і працювати з ними; здатний орієнтуватися у будь-якій ситуації на сутнісні аспекти, аналізувати свої рішення і вчинки, об'єднувати окремі події в насичені єдиним смыслом системи; долає деструктивний вплив зовнішніх побічних (організаційних, бюрократичних, формальних) чин-

ників на розвиток власної особистості і взаємини з учнями; уміє дозувати міру свого втручання в особисте життя учня, поділяє проблеми на ті, які має розв'язувати сама дитина, і ті, де необхідний його вплив; здатний змінюватися у мінливому світі і змінювати світ на краще; не вдається до демагогічних гасел, не підміняє справу словами, а робить її надійно, з повною віддачею (Семиченко, 2004, с. 44–45).

Важливою у формуванні в старшокласників готовності до відповідального батьківства є також емоційно-позитивна мотивація педагога, яка включає «любов до дитини, усвідомлення актуальності та потреби професійної діяльності, бажання ефективно виконувати її, знання про сутність феномену «цінності сімейного життя» та специфіки його формування у зазначеного контингенту учнів, володіння формами і методами формування цінностей сімейного життя» (Канішевська, 2020).

З огляду на ключову роль педагога у створенні й суспільно значущому функціонуванні виховного процесу, І.Бех пропонує ряд виховних правил як орієнтовної основи його діяльності, а саме: 1) ґрунтування на розумінні особистості як суб'єкта вільного і відповідального вибору, який здійснюється на основі суспільно значущих духовно-моральних цінностей; 2) шлях до духовно-досконалої особистості пов'язується з таким процесом виховання, за якого виключається не лише фізичне насилля над вихованцем, але й насилля над його душею, за якого розгортається боротьба за людську гідність, де основний чинник – безкорислива любов, незалежно від того, як поводить себе вихованець, який прагне такої любові; 3) врахування у виховному процесі того, що на шляху гармонійного розвитку особистості трапляються не лише неодмінне і поступове накопичення позитивних душевних властивостей, але й зупинки, і відхилення, і відступи; 4) вихователь повинен створювати територію добра (Бех, 2013, с. 13–14).

Враховуючи вище зазначені положення науковців, а також недостатність організаційної й методичної підготовленості педагогів до роботи з старшокласниками з проблеми формування у них готовності до відповідального батьківства, реалізацію окресленої педагогічної умови розпочали

з організації цілеспрямованої роботи з педагогами. З метою надання класним керівникам, шкільним психологам, соціальним працівникам необхідних компетенцій з теорії та методики формування окресленого феномену у старшокласників було розроблено програму педагогічного супроводу для педагогів (програма семінару «Оптимізація формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників» (10 годин).

5. Основні етапи проведення роботи з педагогами

Посилаючись на досвід Л. Канішевської у дослідженні проблеми підготовки вихователів шкільно-інтернатів щодо формування цінностей сімейного життя у старшокласників, виокремлюємо такі етапи проведення роботи з педагогами закладів загальної середньої освіти: організаційно-аналітичний, інформаційний, практичний, оцінно-результативний (Канішевська, 2011).

На організаційно-аналітичному (мотиваційному) етапі проводилась підготовча робота з адміністраціями закладів загальної середньої освіти, яка спрямовувалась на усвідомлення педагогами значущості й актуальності проблеми формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників у позаурочній діяльності закладів освіти; розроблення стратегії оптимізації формування означеного феномену у старшокласників; ознайомлення педагогів з кращим досвідом вирішення даної проблеми тощо.

Метою наступного, інформаційного (когнітивного) етапу було: ознайомлення з програмою семінару «Оптимізація формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників», у ході якого відбувалося збагачення педагогів закладів загальної середньої освіти теоретичними знаннями щодо формування цього феномену у старшокласників; ознайомлення зі специфікою молодшого юнацького віку та гендерних особливостей у формуванні готовності до відповідального батьківства у старшокласників у позаурочній діяльності закладів освіти; оволодіння діагностикою рівнів сформованості готовності до відповідального батьківства у старшокласників; розроблення педагогічного супроводу виховної роботи тощо.

У ході третього (практичного) етапу продовжувались заняття семінару, на яких значна увага приділялась ознайомленню педагогів із розробленою нами програмою «Секрети щасливого сімейного життя»; поглибленню знань педагогів щодо оптимальних форм і методів формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників; залученню батьків до цього процесу; використанню комплексу педагогічних умов формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників закладів загальної середньої освіти.

Четвертий етап (оцінно-результативний) спрямовувався на оцінку і результативність роботи педагогів у процесі їх підготовки до формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників у позаурочній діяльності шкіл, визначення і подолання особистих ускладнень і проблем (як тих, що стосуються індивідуальної теоретичної і методичної підготовки, так і технічного обладнання). На цьому етапі значна увага приділялась самоосвіті педагогів з окресленої проблеми. З цією метою застосовувались методи і прийоми, як-от: спостереження, бесіда, анкетування, індивідуальні консультації. У процесі самоосвіти завдяки запропонованим нами рекомендаціям, посиленням на літературу, сайти і т. ін. педагоги експериментальних закладів освіти мали змогу ознайомитись із проблемою формування готовності старшокласників до відповідального батьківства не лише у нашій країні, але й у зарубіжному науковому дискурсі (зокрема, на прикладі Великої Британії та Сполучених Штатів Америки, інших зарубіжних країн). Результатом такої роботи було організація і проведення круглого столу «Підготовка вчителів до формування у старшокласників нового покоління готовності до відповідального батьківства».

На думку В. Шахрай, головним результатом формування готовності старшокласників до відповідального батьківства має бути сформоване позитивне ставлення до виконання в майбутньому ролей батька і матері, що створить для індивіда широке поле самореалізації (Шахрай, 2020а, с. 159).

З цією метою у межах впровадження Програми передбачено різні форми роботи з педагогами та використання інноваційних методів навчання дорослих.

Ефективними формами і методами є проведення бесід, організація практикумів, ролевих ігор, диспутів, «круглих столів», усних журналів, конференцій.

Практика засвідчує, що найбільш доцільними у виховному плані засобами роботи з педагогами є рефлексивні й емоційно насичені форми й методи. Насамперед, це спілкування, яке має ігрові засади і включає різноманітний зміст інформації відповідно до поставлених завдань. З цією метою застосовували різноманітні технології спілкування з педагогами для практичного вирішення проблем формування готовності старшокласників до відповідального батьківства, рекомендували застосування таких технологій у роботі з учнями та батьками.

Під час семінару для класних керівників доцільно здійснювати спільну розробку плану та змісту, добирати форми і методи проведення позаурочної діяльності, зокрема для програми виховних годин з формування готовності до відповідального батьківства у школярів-старшокласників та батьківських зборів для їхніх батьків.

Для активізації класних керівників, шкільних психологів, соціальних працівників у зміст роботи з ними впроваджувались такі форми навчання, як бесіди-диспути «Відповідальне батьківство: данина традиціям чи новим віянням?», «Чи може бути щастя в цивільному шлюбі?», «Дорослі і діти: конфлікт поколінь», та ін., лекції-консультації «Сімейні традиції: європейський погляд», «Як формувати у старшокласників відповідальне батьківство», «Навчаємо учнів і батьків конструктивних способів розв'язання конфліктів один з одним», ділові ігри «Стара проблема «Батьки та діти» в сучасній інтерпретації», «Стати на позицію іншого», кінолекторій «Сімейні цінності в художніх фільмах всіх часів і народів», індивідуальні очні та інтернет-консультації. Для самостійного опрацювання вчителям рекомендувалась відповідна література.

6. Висновки

Проблема формування готовності до відповідального батьківства потребує зусиль закладів як загальної середньої, так і вищої педагогічної та післядипломної освіти, адже провідну роль

у цьому процесі відіграє вчитель. Успіх роботи педагога значною мірою залежить від якостей «учителя майбутнього», а також він має володіти високим рівнем педагогічної компетентності, для того, щоб налагодити ефективну роботу зі школярами, а також партнерську взаємодію з батьками старшокласників.

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі вбачаємо моделювання партнерської взаємодії закладу загальної середньої освіти з інституціями соціального виховання з проблеми формування готовності школярів різного віку до відповідального батьківства у майбутньому подружньому житті.

Література

- Бех І. Виховний простір: організаційно-змістові орієнтири. Гірська школа Українських Карпат. 2013. № 10. С. 13–14.
- Гончар Л.В. Теоретичні аспекти формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників. Prešovská univerzita v Prešove Pedagogická fakulta vzdelávanie a spoločnosť. Medzinárodný nekonferenčný zborník. Prešov, 2020. С. 81–87
- Гончар Л. В. Формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку: монографія. Київ: ТОВ «Задруга», 2017. 360 с.
- Думанська В. П. Відповідальне батьківство: теоретичний аспект. Демографія та соціальна економіка. 2015. № 3(25). С. 75–85.
- Євтушенко Г.В., Бабошко А.І., Бушля Д.І. Імідж сучасного викладача: сутність та особливості формування. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Випуск 11. С. 630–634.
- Канішевська Л. В. Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: монографія. Київ: ХмЦНІІ, 2011. 368 с.
- Kanishevska L. Some aspects of the problem in forming readiness of boarding schools students for conscious parenting. *Education, Law, Business: Collection of scientific articles*. Cartero Publishing House, Madrid, Spain. 2020. Pp. 77–81.
- Ковальчук З.Я. Управлінська педагогічна діяльність як психолого-педагогічна система. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 295–304.
- Крамаренко Л. І. Педагогічні умови формування інтересу майбутніх учителів до науково-педагогічних знань у навчальному процесі педучи-лища. Збірник наук. праць Уманського держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини. К.: Міленіум, 2004. С. 53–62.
- Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 2004. 335 с.
- Шахрай В. Удосконалення виховного процесу в закладах освіти як основа соціокультурного зростання дітей та молоді: матеріали доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Біла Церква, 29 травня 2020 р.) Біла Церква, 2020. С. 159–162.
- Шахрай В. Формування готовності старшокласників до відповідального батьківства: основні поняття дослідження. Інноватика у вихованні. 2020. № 11 (2). С. 48–55.

References

- Bekh I. (2013). Vychovnyi prostir: orhanizatsiino-zmistovi oriientyry. Hirska shkola Ukrainykh Karpat [Mountain school of the Ukrainian Carpathians]10, 13–14 [in Ukrainian].
- Honchar L.V. (2020). Teoretychni aspekty formuvannia hotovnosti do vidpovidalnoho batkivstva u starshoklasnykiv. [Theoretical and practical aspects of the responsible parenthood preparedness formation among the high school girls]. Prešovská univerzita v Prešove Pedagogická fakulta vzdelávanie a spoločnosť. Medzinárodný nekonferenčný zborník. Prešov. [in Poland].
- Honchar, L.V. (2017). Formuvannia humannykh vzaiemyn batkiv z ditmy molodshoho shkilnoho i pidlitkovoho viku. [Formation of humane relationships of parents with children of primary school and adolescence: monograph]. (Monohrafiia). Kyiv: TOV «Zadruha» [in Ukrainian].
- Dumanska V.P. (2015). Vidpovidalne batkivstvo: teoretychnyi aspekt. [Responsible parenthood: theoretical aspect]. Demohrafiia ta sotsialna ekonomika. 3(25), 75–85 [in Ukrainian].
- Yevtushenko H.V., Baboshko A.I., Bushlia D.I. (2016). Imidzh suchasnoho vykladacha: sutnist ta osoblyvosti formuvannia. [The image of the modern lecturer: essence and features of formation]. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky, 630–634. [in Ukrainian].
- Kanishevska L.V. (2011). Vychovannia sotsialnoi zrilosti starshoklasnykiv zahalnoosvitnikh shkil-internativ u pozaurochnii diialnosti.[Education of social maturity of high school students of boarding schools in extracurricular activities: a monograph]. (Monohrafiia). Kyiv: KhmTsNII.[in Ukrainian].
- Kanishevska L. (2020). Some aspects of the problem in forming readiness of boarding schools students for conscious parenting. *Education, Law, Business:*

- Collection of scientific articles. Cartero Publishing House, Madrid, Spain, 2020. Rr. 77–81. [in English].
- Kovalchuk Z.Ia. (2013). Upravlinska pedahohichna diialnist yak psykhologo-pedahohichna systema [Management management pedagogical activity as a psychological and pedagogical system]. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, 1, 295–304. [in Ukrainian].
- Kramarenko L.I. (2004). Pedahohichni umovy formuvannia interesu maibutnikh uchyteliv do nauko-vo-pedahohichnykh znan u navchalnomu protsesi peduchylyshcha. [Formation of interest in scientific and pedagogical knowledge of future primary school teachers in the pedagogical school]. Zbirnyk nauk. prats Umanskoho derzh. ped. un-tu. im. P. Ty-chyny. K.: Milenium. [in Ukrainian].
- Semychenko, V.A. (2004). Psykhologhiia pedahohichnoi diialnosti: Navchalnyi posibnyk. [Psychology and pedagogy of family communication]. Kyiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian].
- Shakhrai V. (2020a). Udoskonalennia vykhovnoho protsesu v zakladakh osvity yak osnova sotsiokulturnoho zrostannia ditei ta molodi: materialy Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii. [Improvement of the educational process in educational institutions as a basis for socio-cultural growth of children and youth] Bila Tserkva: KNZ KOR «KOIPOPК». [in Ukrainian].
- Shakhrai V. (2020b). Formuvannia hotovnosti starshoklasnykiv do vidpovidalnoho batkivstva: osnovni poniattia doslidzhennia. [Formation of readiness of high school students to responsible parenthood: basic concepts of research]. Innovatyka u vykhovanni, 11 (2), 48–55. [in Ukrainian].